

X.DÁWLETNAZAROV DÓRETIWSHILIGINDE TÁRIYP QOSIQLARINIŇ ÓZGESHELIGI

Jumabaeva Gúlayım Erkinbay qızı

Qaraqalpaq mámlektlik universiteti, magistrant.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15279389>

Annotaciya. Maqalada Xalila Dáwletnazarov dóretiwshiliginde táriyp hám arnaw qosıqlarınıń ózinsheligin úyrenip óttik. Shayır dóretiwshiliginde táriyp qosıqları hár túrli tematikaǵa baǵıshlaıp jazılǵan, formalıq hám mazmunlıq tárepten ózgeshelikke iye.

Tayanış sózler: táriyp qosıqları; lirikalıq qaharman; baǵıshlawlar; forma hám mazmun.

THE UNIQUENESS OF DESCRIPTIVE POEMS IN THE WORK OF KH. DAVLATNAZAROV

Abstract. In the article, we studied the uniqueness of descriptive and dedication poems in the work of Khalila Davlatnazarov. In the poet's work, descriptive poems are written on various topics and have their own uniqueness in terms of form and content.

Keywords: descriptive poems; lyrical hero; dedications; form and content;

СВОЕОБРАЗИЕ ОПИСАТЕЛЬНЫХ ПОЭМ В ТВОРЧЕСТВЕ Х. ДАВЛАТНАЗАРОВ

Аннотация. В статье исследовано своеобразие описательных и молитвенных песен в творчестве Халилы Давлатназарова. В творчестве поэта описательные стихотворения написаны на разнообразные темы и являются уникальными по форме и содержанию.

Ключевые слова: описательные стихотворения; лирический герой; посвящения; форма и содержание;

Kirisiw: Táriyp yamasa arnaw qosıqları qaraqalpaq poeziyasında keń tarqalǵan janr.

Maqtaw janrı dúnya xalıqları ádebiyatlarına tán kórkem qubılıs. Onıń baslı janrlıq belgileri, qásiyetleri barlıq ádebiyatlarda derlik bir-birine únlesedi, jaqınlasadı. [1,89]. Táriyp qosıqları kóterińki ruwhta jazıladı, óziniń súwretlew obyektin maqtawǵa baǵdarlap, sol arqalı maqtanış sezimlerin bildirip turadı. Dúnya ádebiyatında táriyp qosıqları túrlishe ádebiya atamalarǵa iye bolǵanı menen, biraq olar bir estetikalıq kategoriya talabı bolǵan kóterińki estetikalıq sezimler tiykarında jazıladı hám oqıwshıda kóterińki keypiyattı oyatadı.

Tiykargı bólim: Táriyp janrı dúnya ádebiyatında eń eski janrlardıń biri. Qaraqalpaq ádebiyatında bul janr awizeki ádebiyat úlğileri bolǵan dástanlarda, xalıq qosıqlarında ushrasadı.

XIX ásir qaraqalpaq poeziyasında atı atalǵan janrda shayırlar elge belgili biylerdi, eldiń namısın qorǵaǵan batırlardı, sulıw qızlardı, tuwılǵan jerdi maqtanış penen jırlaǵan.

X.Dáwletnazarovtıń dóretiliwshiliginde bul janrda kóplegen qosıqlar jazılǵan bolıp, shayırdıń "Shólirkew" poeziyalıq toplamına "Zarapatdin", "Dúnyanı hayallar basqarıp otır", "Qaharmanlıq", "Lada Tolstova", "Qaraqalpaq, qaraqalpaq!...", "Shayırdıń izi", "Burıńılar", "Sózler", "Watan", "Orator", "Ullı tulǵa yamasa Qallibek Kamal bayazı", "Gúlzatsha", "Máten aǵa", "Qarızdarlıq" sıyaqlı táriyp hám arnaw qosıqları engizilgen.

Shayırdıń "Dúnyanı hayallar basqarıp otır" qosıǵında hayal-qızlarǵa tek úy-ruwzıgershilik shegarasınan qaraytuǵın kózqaraslardı biykarlap, hayal-qızlardıń jámiyettegi, shańaraqtaǵı ornın, dúnya hayal-qızlar menen gozzal ekenin bildirip ótedi. Shayır hayal-qızlardı kórkem-estetikalıq kózqaraslardan joqarı bahalap, olardı gozzallıqtıń, miynetkeshliktiń, aqıl-parasattıń, joqarı insaniylik hám miyrim-muhabbattıń idealları sıpatında jırlaydı.

Dúnya- kitap, hayal- oǵan atama,
Bunda, eń bas tema sol, ya qata ma?
Shınlıq, jalǵanǵa hesh kózin sata ma?
Álemdi haqıyqat basqarıp otır.
Biylep tósleytuǵın biyligi menen,
Kúshli qaynawıtlı iyrimi menen,
Muhabbatı menen, miyrimi menen,
Dúnyanı hayallar basqarıp otır. [2, 416].

Táriypte shayır, hayaldıń portretin emes, al onıń ishki dúnyasın, sabır-taqatın, insaniyat aldındaǵı ornın eskerte otırıp, janı názik bolǵanı menen onıń aqıl-parasatı kóp dawlardı, urıslardı jeńis penen sheshiwin aytadı. Pútkil bir xalıqtı, eldi, dúnyanı hayal gozzalıǵı hám muhabbatı basqarıp otırǵanlıǵın táriypleydi.

Toplamdaǵı "Qarızdarlıq" qosıǵı arnam mazmunında jazılıp, qosıq basında avtor tárepinen arnaw gápi yaǵnıy qosıq kimge jazılǵanlıǵın bildirip ótedi. "Zamanımız ullılarınıń biri, jazıwshı ustazımız Tólepbergen aǵa Qayıpbergenovtıń kitapları aldında diz shógiw" - dep jazılǵan avtordıń arnawınıń ózinen-aq qosıqtıń mazmunın dem degende túsiniw alamız. Qosıq eki bólimnen ibarat bolıp, onıń birinshi bóliminde jámiyettegi ullı insanlardıń bizge qaldırǵan

miyrası, olardıń erlikleri, olardıń islegen isleri menen maqtanısh etiw, iz basarları bolıw ornına ruwhıy mayıplardıń kóbeyip, mángúrge aylanǵanın tómendegi qatarlarda sóz etedi.

Shamalasıp qalǵan mángúr bolıwǵa,
Qulaǵı tıǵıwlı, erinin qımıp.
Az emes milliylik jaqtan mayıplar,
Jasap júrgen júrek kózleri jumıq.
Júrek diywalına qoysa edi qaǵıp,
Hár perzent "Xalıqshılıq" -degen jarlıqtı.
Átteń-á hámme de sezine bermes,
Watan aldındaǵı qarızdarlıqtı. (7-b)

Ekinshi bólimde bolsa, Tólepbergen Qayıpbergenovtı maqtaydı. Onıń dóretiwshili, shıǵarmalarınń dúnyaǵa belgili bolıwı, qaraqalpaq xalqın dúnya tanıwın jazıwshı sebepli ekenligin bildiredi.

Túsiniksizlik- dárttıń eń awır tası,
Baxıtsızlıqtıń bul, eń barǵan bası,
Tom--tom dástanların jazǵan tariyxıy,
Tırs-tırs tamshılap kóziniń jası.

Allaǵa jurtınıń aytıp arızın,
Qálemi atqarǵan qálem parızın,,
Xalıq naǵız xalıq bolar edi, Aǵaday,
Ótey alsa hár perzent óz qarızın.

Usı mazmundaǵı arnaw qosıǵı B.Seytaev dóretiwshiliginde de ushrasadı. Máselen, shayırdıń "Jetinshi asırımdaǵı ǵaybana saza" qosıǵı marhum I.Yusupovqa arnap jazıladı. Bul qosıqta B.Seytaev I.Yusupovtı ózi jazǵan shıǵarmaları qatarları menen táriypleydi.

At tuyaǵın ayasań bar ızası,
Mıńnan tulpar mudamı alıq shıqtı.
Berdaq jolı menen Pushkin muzası,
"Tuw shoqqılı" shıńlarǵa lıp shıqtı.

Bishkekte de az emes dos-yaranıń,
Sáwbetlesip uyqısız tań atırǵan.

Sol "siz-bizlik" nawqaslanıp jatırğan,
"Súyinbaydı bolnicadan qashırğan.. "[3, 37])

Hár eki qosıqta da obyektı óziniń shıǵarmaları mazmunı menen táriyplew ushırasadı, hám bul usıl tabıslı tańlangan.

Sonday-aq, X.Dáwletnazarovtıń "Ullı tulǵa yamasa Qallibek Kamal bayazı", "Orator", "Máten áǵa", "Shayırdıń izi", "Qaharmanlıq", B.Seytaevtıń "Shın polatsız naǵız otta shıńlangan", "Súrinbesin mingen tulparın" sıyaqlı qosıqlarında arnaw baǵıshlangan shaxslardıń iygilikli isleri, olardıń adamgershilik páziyleti, xalıqqa islegen erlikleri sóz etiledi. Bul qosıqlardıń hámmesinde arnawlar jazıladı. Mısalı, X.Dáwletnazarovtıń "Ullı tulǵa yamasa Qallibek Kamal bayazı" qosıǵında; "Jaratılıs zańlılıǵına súyenip pe-eldiń atınan sóylew huquqı shayırlarǵa da berilgen deydi. Biz de usı múmkinshiligimizden paydalanıwǵa háreket ettik. Yaǵnıy, Qaraqalpaq xalqınıń- Sizge, perzentine, azamatına, aqsaqalına , ápsanawiy hám tariyxıy tulǵa QALLIBEK KAMALOVına degen júrek sezimlerin, tereń minnetdarshılıǵın qosıq qatarlarına túsirip ulıǵlawdı ózimidin qálemkeshlik parızımız dep bildi.[4, 122] "- dep arnaw jazılǵan.

Qosıq altı bólimnen ibarat, hár bir bólimde Q.Kamalovtıń erlik isleri sóz etiledi.

Tulparday taplangan, búrkittay túlep,
Jáne kim bunıńdey sıbanar bilek,
Qaraqalpaqtıń jangan juldızı bolıp,
Dúnyaǵa bir kelgen KAMAL QALLIBEK!

Táriyp qosıqlarınıń janr sıpatında ózine ılayıq kórkemlik ózgeshelikleri bar. Olarda joqarı kóterińki estetikalıq sezimler beriledi, bul sezimler óz gezeginde kóterińki hám sulıw sózlerdi talap etiwı sózsiz. Táriyplerde bórttirilgen teńewler, epitetler, salıstırıwlar kóp ushırasadı. Táriyplerde maqtalatuǵın adam tariyxıy shaxslarǵa, epikalıq qaharmanlarǵa megzetiledi. X.Dáwletnazarovtıń joqarıdaǵı táriyp qosıǵında da usı qubılıslar ushırasadı. Mısalı, "Dástannan uranlap shıǵıp Alpamıs", "Edigedey "Elim" legen eńirep", "Balalıqta kóp oqıǵan "Qoblan"dı", "Táriypler jır bolǵan Rústemi-Zal " sıyaqlı qattalar pikirimizge misal bola aladı.

Sonday-aq, shayırdıń "Amanbay" qosıǵı táriyp mazmunında jazıladı, degen bul qosıqtı oqıǵanımda kóterińki sezimlerdi sezbeymiz, óytkeni, qosıq joqlaw mazmunında jazılǵan.

Avtor tárepinen de qosıqqa "marsiya" dep atama berilgen. Qosıq basında arnaw sózde "Medicina ilimleriniń doktorı, xirurg Amanbay Tursınbaevich Eshanov xızmet babında júrgeninde koronavirus pandemiyasına shalınıp nabit bolıp ketti"- dep jazıladı. Qosıqta maqtalıp atırǵan adamnıń iygilikli isleri bayanlanadı.

Qız kózi oynarlıq qáddi-boyların,
Saldamlı, tereń pikir-oyların,
Ózge emes, ózińe bul jol qoyǵanın?
Ómirin ele emes edi tamamday...
Bul, qalay bolǵanı, inim, Amanbay!

Úzildi degen sol: jaslay julını,
Haqtın erki ne etse óz qulını,
Sońıra aman saqlap jalǵız ulını,
Mamanın dúnyaǵa bekkem "qalangay"!
Basqa sóz tabalmay turman Amanbay!..

Shayırdın joqarıdaǵı qatarları táriyp janrındaǵı jańa qubılıs názerimizde.

Juwmaqlap aytqanda, táriypler tiykarınan maqtaw, táriyplew, xoshametlew qásiyetleri menen qosıqtın ózgeshe bir janrı bolıp ajıralıp turadı.

REFERENCES

1. Жәрімбетов Қ. XIX әсир қарақалпақ лирикасының жанрлық қәсийетлери хәм раўажланыў тарийхы. Нөкис. "Билим". 2004.
2. Дәўлетназаров Х. Шөлиркеў. Нөкис, «AVANGARD BASPA», 2023.
3. Б.Сейтаев. Алма гүллеген пасыл (қосықлар хәм поэма). Нөкис «Билим»,2007.
4. Дәўлетназаров Х. Шөлиркеў. Нөкис, «AVANGARD BASPA», 2023.